

ÇOĞULCU VE DEMOKRATİK TOPLUM DÜZENİNİN KOŞULLARI ÜZERİNE BİR TARTIŞMA A DISCUSSION ON THE CONDITIONS OF THE PLURALIST AND DEMOCRATIC SOCIETY ORDER

M. Zeki DUMAN*

Öz

Günümüz çağdaş toplumlarında demokratik yönetimler; genellikle insan haklarına dayalı anayasal bir düzene ve evrensel hukuka dayanmaktadır. Temelde yönetilenlerin rızasını, fırsat eşitliğini, bireysel özgürlüğü ve liyakati temel alan bu yönetim biçimleri, toplumsal düzen ve istikrarı sağlamak, hükümetin otoriter bir yöne kaymasını ve çoğunluğun diktatörlüğünü engellemek ama daha da önemlisi azınlıkların haklarını ve çıkarlarını korumak için bir yandan kuvvetler ayrılığı ve yargı bağımsızlığına, diğer yandan hukuksal eşitliğe ve adalete dayalı anayasal bir düzen kurmuşlardır. Söz konusu toplumların siyasal düzenlerini oluşturan demokratik gelenekler, tarihsel ve toplumsal açıdan kadim bir geçmişe ve demokratik değerlere dayalı sosyal ve kültürel bir yapıya sahiptir. Örneklerini daha çok Batı'da gördüğümüz demokratik toplumların başlıca dört temel özelliğinden *-hukuk devleti, muhalefet partileri, bağımsız medya ve sivil toplum örgütlenmesi* - söz etmek mümkündür. Aynı zamanda demokrasilerin de önkoşullarını oluşturan bu özellikler, günümüz çağdaş toplumların ayırıcı bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Bu toplumlarda bireyler, günlük yaşamda kendilerini ilgilendiren her tür karar(lar)a katılarak, çoğulcu ve demokratik bir kültürün oluşmasına da katkı sunmaktadırlar. Bu makale, söz konusu toplumlarda demokratik kültürün kurumsallaşma süreci ve bu sürecin zaman içinde nasıl demokrasiyi yeniden ürettiği tezi üzerinde duracaktır.

Anahtar Kelimeler: Çoğulcu ve Demokratik Toplum, Demokrasi, Anayasal Düzen, Hukuk Devleti, Bireysel Özgürlük.

Abstract

Democratic governments in modern contemporary societies are generally based on a constitutional order and universal law based on human rights. These form of governments founded a constitutional order based on legal equality and justice, consent of people, equal opportunity, individual liberty and merit and aims to ensure social order and stability, to prevent government to move an authoritarian direction and to block the dictatorship of the majority, but more importantly to protect the rights and interests of minorities. The democratic traditions that constitute the political orders of the societies have a social and cultural structure based on democratic values and historical backgrounds. It is possible to talk about four main characteristics of the democratic societies we observe in the West: *the rule of law, opposition parties, independent media and civil society organization*. At the same time, these features, which form the prerequisite for democracies, stand out as a distinctive feature of contemporary societies today. In these societies, individuals contribute to the formation of a pluralistic and democratic culture by participating in every decision (s) that pertains to them in daily life. This article focuses on the process of institutionalization of the democratic culture in society, and how this process reproduces democracy in the course of time.

Keywords: Pluralist and Democratic Society, Democracy, Constitutional Order, State of Law, Individual Freedom.

Giriş

Demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük, evrensel hukuk gibi kavramlar, günümüz dünyasında gerek medya platformlarında, gerekse kamusal alanda sıkça tartışılmaktadır. Söz konusu kavramlar, genellikle belirli amaçlara hizmet edecek biçimde bu kimi zaman mevcut toplumsal-politik düzeni eleştirmek, kimi zaman var olan düzenin makbuliyetini teyit etmek amacıyla kullanılmaktadır. Özellikle siyasetçiler, demokrasi ve hukuk kavramlarını kendi siyasal pozisyonlarını haklı göstermek, savundukları görüşleri meşrulaştırmak ama daha da önemlisi rakip seçmen kitlelerini etkilemek için sürekli dillendirmeye çalışmaktadır. İster liberal, muhafazakâr, ister sosyalist, marksist, isterse anarşist, feminist olsun fark etmez herkes, aynı zamanda hukuk devleti savunucusu gibi davranmakta ve söz konusu demokrasi olunca da herkes demokrat kesilmektedir.

Zira demokrat veya hukuk devleti yanlısı olmamak aynı zamanda çağdaş toplumun temel değerlerini yadsımak, toplumsal yaşamın temelini oluşturan genel geçer değerlere sırtını döndürmek demektir ki hiç kimse böyle bir pozisyonda kalmak istemez. Bugüne değin denenmiş olan bütün yönetim biçimleri içinde hem en çok eleştiriyi, hem de en çok övgüyü alan ve yirminci yüzyıla girerken modern dünyada zaferini ilan etmiş olan demokrasi, özellikle Batı toplumlarında çok saygın bir yaşam biçimi olarak idealize edilmektedir. Onun içindir ki demokrasi kavramının kökeni her en kadar antik Yunan toplumuna götürülse de kavramın bugünkü anlamıyla yere göğe sığdırılamaması ve mutlak doğruluğu temsil ettiğinin düşünülmesi, aynı zamanda demokrasi üzerinde düşünmeyi, tartışmayı ve dolayısıyla eleştirel yaklaşımı da engellemektedir.

* Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

Ortaya çıktığı ilk günden bugüne demokrasiyi öteki rejimlerden ayıran en önemli özellik, eşitlik, özgürlük, adalet, hoşgörü ve çoğulculuğu içeren bir yönetim anlayışını savunmasıdır. Nitekim bugüne kadar kendisini mutlak bir biçimde dayatan hiç bir siyasal rejimin, nihayetinde ne toplumsal bir meşruiyete sahip olduğu, ne de uzun bir süre iktidarda kalabildiği görülmemiştir. Demokrasinin bir yönetim biçimi olarak bugüne gelmesinde insanların duygularını, düşüncelerini ve taleplerini siyasetin temel bileşeni haline getirmesi yanında otoriter ve despotik anlayışı barındıran her tür düşünce biçimini dışlaması ve toplumun çoğulcu bir yapı içinde kendi kendisini yönetmesini sağlaması etkili olmuştur. Onun için bugün her zamankinden daha fazla demokrasi kültürüne ve demokratik kurumlara ihtiyaç duyulmakta, her sorunun altında demokrasi eksikliği dile getirilmektedir.

Demokrasinin faziletlerinden ne kadar çok söz etsek de, nihayetinde politik bir ideal olarak günümüz modern toplumların bir gerçekliği olarak karşımızda durmaktadır. Demokrasinin bugüne değin varlığını sürdürmesinin ve rakip yönetim biçimlerinden farklılaşarak daha çok rağbet görmesinin temel nedeni; Antik Yunan'dan sonraki tüm dillere nüfuz etmesi, çok kısa bir zaman diliminde yerkürenin geri kalan tüm başat insan topluluklarının diline mecburi olarak çevrilmiş olması, sürekli istek ve heyecan yaratma yetisinden çok düşünceyi örgütlemesi, argümanları kolaylaştırması (Dunn, 2017:44), iktidara karşı muhalefete kapı aralaması, farklılıkları ayrıştırmadan herkesi eşit kabul görmesi, bireysel özgürlükleri, toplumsal duyarlılıkları dikkate alması ve mülkiyetçilikten uzak bir toplumsal ve siyasal yönetim oluşturmaya çalışmasıdır.

Politik bir kavram olarak on sekizinci yüzyıla kadar toplumlar nezdinde dışlanmış olan ve ayrıcalıklı bir vektöre sahip olamayan demokrasi, her ne kadar bu tarihten sonra yıldızı parlamış olsa da esasen onu ayakta tutan temel bileşenler; hukuk devleti, muhalefet partileri, bağımsız medya ve sivil toplumdur. Bu bileşenlerin temsil ettiği değerler, gelişip yerleşmeden demokrasinin yaşaması ve toplumda karşılık bulması mümkün değildir. Günümüzde kendisini demokrasi ile nitelendiren veya demokratik bir yönetime sahip olduğunu iddia eden birçok devlete rastlanabilir. Ancak, demokrasinin bir kavramdan ziyade bir kültür, gelenek, teamül ve içselleştirilmiş yaşam biçimi olduğunu bilmek yanında, demokrasi kavramı üzerinde her zamankinden daha fazla düşünmek de gerekir.

1. Hukuk Devleti : Günümüzde ileri demokrasiye sahip olan toplumlar, aynı zamanda hukukun egemen olduğu toplumlardır. Bir toplumun gerek siyasal, gerekse sosyal açıdan gelişmişlik düzeyini belirleyen temel parametrelerin başında hukuk gelmektedir. Zira hukuk, birey, toplum ve devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen, siyasal sistemi şekillendiren en önemli kıstastır. Hiç şüphesiz ki politik bir ideal olarak hukuk, bir toplumun nasıl bir yönetime sahip olduğundan, bireyin gerek özel, gerekse kamusal yaşamda ne kadar özgür olduğuna varıncaya kadar her tür ilişkiyi belirlemekte ve etkilemektedir. Çünkü aile ve din gibi tarihin en kadim kurumlarından biri olan hukuk, insanların çatışmaya girmeden ve şiddete başvurmadan bir arada yaşamalarını, mülkiyeti, hürriyeti ve emniyeti garanti altına alarak bir toplumsal *nomos*'u oluşturmaya sağlamıştır.

Bugüne kadar hukukun bir toplum açısından ne derece önemli ve bireysel özgürlükleri teminat altına almada ne kadar etkili olduğu ve devlet ile toplum arasında nasıl bir rol oynadığı soruları, yüzyılımızın önde gelen siyaset filozofları -ki, bunların başında Hobbes, Locke, Rousseau, Montesquieu vb. gelmektedir- tarafından sıkça tartışılmıştır. Aslında bu tartışmaların kaynağı, çok daha öncesinde Antik Yunan filozofları -Platon, Aristoteles, Cicero vb.- dönemine kadar götürülebilir. Doğal düzeni arayan kadim Yunan düşünürleri, adalet, hak ve hukukun öncelikle doğadan kaynaklandığını, hukukun herkes için elzem, yasalar çerçevesinde yaşamının ise zorunlu olduğuna işaret ederek, insanların ancak hukuk içinde kalarak kendi güvenliklerini sağlayabileceğini iddia etmişlerdir.

Devletli toplumlarda hukuk bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Zira tarih boyunca görüldüğü üzere insanların bir arada yaşamalarından kaynaklı çatışmalar söz konusu olmuş ve bu çatışmaları ortadan kaldırmanın bir yolu olarak adalet mekanizmaları -ki, başında hukuksal normlar ve kurumlar gelmektedir- kurulmuştur. Hukuk, özellikle de insanların yerleşik hayata geçmesiyle mülkiyet edinmeye ve doğal kaynakları paylaşmaya başlamaları, gerek bireysel gerekse sınıfsal temelde yaşanması muhtemel sorunları aşmanın ve dolayısıyla toplumsal düzenin devam ettirebilmenin pratik bir yolu olarak görülmüştür. Dolayısıyla doğal hukuku savunanlar, evrensel temelde yasaların olduğunu ve ister yurttaşların güvenliğinin sağlanması, isterse devletin bekasını sürdürmesi olsun fark etmez herkesin söz konusu bu doğal yasalara göre yapılacak düzenlemeler çerçevesinde hareket etmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Hobbes (2016), insanın en temel özelliğinin, kendi çıkarını düşünen, menfaatine dokunulduğunda şiddete başvuran ve sürekli sahiplenme duygusuyla hareket ettiği için kimi zaman ötekilere zarar veren bir varlık olduğunu, onun deyimiyle "insan insanın kurdu" olduğu için belli bir hukuka ve hükümete ihtiyaç duyduğunu düşünmüştür. Bu ihtiyacın karşılanması için de, sosyal bir varlık olan insanın önceden

belirlenmiş kurallar dâhilinde yaşamasını salık veren hukuki normların ve bu normları hayata geçirecek güçlü ve otoriter yapıların ki- burada kastedilen devlettir- oluşmasını gerekli kılmıştır. Hobbes'in sosyal teorisinde hukuk, insanın mutlu ve huzurlu yaşamasını için zorunludur, zira hukukun olmadığı yerde sadece insanın ontolojik güvenliği değil, aynı zamanda toplumsal düzen(i) de tehlikededir. Bu tehlikeyi bertaraf edecek olan da hukuk kurallarıdır.

Toplum denilen organik yapının sağlıklı bir biçimde ve düzen içerisinde yaşaması için doğal hukukun gerekliliğine vurgu yapan diğer bir düşünür de Locke'dir. Aynı zamanda tabii hukuk anlayışının öncüsü olarak da kabul edilen Locke, Hobbes'un iddia ettiği gibi insanların birbirlerini yemeğe çalışan kurtlar olmadığını, aksine tabii ortamda herkesin özgür bir biçimde yaşadığını ve dolayısıyla herkesin eşit olduğunu, ancak bu doğal durumun, insanları kendi halinde bırakmak veya hukuka gerek olmadığını düşünmek anlamına gelebileceğini belirtmiştir. Locke (2016) "Hükümet Üzerine Bir inceleme" adlı eserinde insanların doğal yasalara ki, -bu tanrının emirlerinden oluşmaktadır- tabi olduğunu ve bu yasaların insanı bir arada bulunmalarının ve birbirinin özgürlüğüne saygı göstermelerinin teminatı olduğunu, mülkiyetin esasen tanrıya ait olduğunu, olsa olsa insanların yapıp ettikleri, ürettikleri ve dolayısıyla üzerinde hak iddia edebilecekleri şeylerin sahibi olabileceğini ifade etmiştir.

Locke, özgürlük üzerinde de durarak, hükümetin gerek doğal, gerekse evrensel hukuktan kaynaklı yönetme hakkının suiistimal edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre "hükümetin yönetimi altındaki insan için özgürlük demek, herkesin istediğini yapması değil, yasama gücüyle yapılan ve toplumdaki herkes için geçerli olan kalıcı bir kurala sahip olmak, kanunun tersini söylemediği bütün durumlarda kendi iradesini kullanma hürriyetine sahip olmak ve bir başkasının değişken, belirsiz, meçhul ve keyfi iradesine tabi olmamaktır" (Cranston, 1997: 90). Dolayısıyla Locke'a göre bireysel özgürlükler, ancak hukuk içinde hareket edildiği sürece kullanılabilir, aksi durumda hukuk dışı fiillerin özgürlük kapsamında değerlendirilmesi mümkün olmadığı gibi bu tür fiillerin bizzat özgürlüklere zarar verdiğini iddia etmiştir.

İnsanın tabii haklara sahip olduğunu ve siyasal düzenin esas amacının da insanların hürriyetini güvence altına almak olduğunu düşünen Locke, otoriteden ziyade hürriyetin önemi üzerine durmuştur (Güriz, 1985: 201, akt. Yayla, 2002: 31). Zira hürriyetin, insanların doğal bir hakkı olduğuna ve bu hakkın kullanılması için mevcut otoritenin gerekli koşulları sağlaması gerektiğine işaret etmiştir. Aslında Locke, "hürriyet" derken, insanların arzularını, taleplerini, istedikleri zaman ve istedikleri yerde doyumsuzca ve sınırsızca yerine getirmesi hürriyetini kastetmemiştir. Ona göre bu durum, toplum ve birey açısından hem mümkün değildir, hem de hürriyet kavramının doğasına aykırıdır. Çünkü aslında hürriyet, ötekilerin şiddetinden masum kalmak demektir ki, kanunların bulunmadığı yerde/yerlerde hürriyet de olmaz (Peters, 1995: 68).

Özgürlük ve otorite tartışmasına katılan diğer bir düşünür de Rousseau'dur. Tıpkı Locke gibi o da doğal hukuk kuramının şiddetli bir savunucusu olarak adalet fikrinin her ne kadar Tanrıdan kaynaklansa da, insanların kendi iradelerini tecelli ettirecekleri kanunları yapma hakları da bulunduğunu, ancak bu hakların sivil alanda genişlemesi gerektiğini düşünmüştür. Rousseau, özgürlüğün teminatı olarak genelde otoriteyi, özelde de devleti görmez. Aksine ona göre bir toplumda devlet ne kadar çok büyür ve egemenlik alanını genişletirse, bireyin sivil alanda hürriyetini kullanması ve hukukun bağlayıcı bir ilke olarak toplumda işlev görmesi o derecede azalır (Jouvenal, 1995: 87). Çünkü genel iradeyi temsil ettiği düşünülen devlet otoritesi, zaman içinde yozlaşabilir ve herkese eşit mesafede davranması güçleşebilir. Bu durumda devlet, şiddet tekelini elinde bulundurduğu için bireylerin taleplerine, istemlerine, doğal hukuktan kaynaklı özgürlüklerine saldırabilir.

Devlet ve hukuk arasındaki ilişkiye dair en net mesajları aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerinden biri olan Montesquieu vermiştir. Hayatının bir döneminde hâkimlik de yapan ve "Kanunların Ruhü Üzerine" adlı eseriyle dikkatleri üzerine çeken düşünür, çağdaşlarından farklı bir duruş ve düşünüş biçimi sergilemiştir. Montesquieu'nun esas üzerinde durduğu hususlar ve söz konusu kitabında savunduğu görüşler, günümüz hukuk sisteminin ve hukukun siyasetle olan ilişkisinin sınırlarını belirlemesi açısından da son derece önemlidir. Zira belki de tarihte ilk kez otorite ve özgürlük, siyaset ve toplum ilişkisinde var olan genel geçer kalıpları ve ezberleri bozacak tespitlerde bulunmuş ve bu tespitlerinde de ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

Montesquieu'nun politik düşünüşünde özgürlük, devletin tekeline/insafına/inisiyatifine bırakılamayacak kadar önemli bir konudur. Morris'in (1997: 90-107) çok haklı bir biçimde belirttiği gibi, "nerdeyse kehanete varan bir öngörüyle, daha o zamandan çağdaş bir devlette gücün ne anlama gelebileceğini görmüştür. O, hiçbir hissin, geleneğin, uzlaşma ya da ideolojinin, bu gücü tek başına kontrol altında tutamayacağını da görebilmiştir. Bir hırsız yakalamak için yine hırsız tutmalı; gücü frenleyebilecek tek şey de yine güçtür." *"Il fant que le pouvoir arrête le pouvoir"* Bu yapılmadığı takdirde gelecek olan totaliter

bir rejimdir.” diyerek demokratik bir devletin olmazsa olmazını ortaya koymuştur. Bugün siyaset literatürde “kuvvetler ayrılığı” denilen ama özünde gücün mutlak bir elde toplanmasını engelleyerek devletin birey üzerindeki otoritesini en azından azaltmayı amaçlayan bir sistemin temelini atmıştır.

Montesqueieu, mutlak monarşiye karşı çıkararak politik gücün “güçler ayrılığı” (yasama, yürütme ve yargı) prensibi gereğince kendi içinde ayrışmasını talep etmiştir. Onun çekindiği veya kaygılandığı husus, devletin üç ana fonksiyonunu yerine getiren organların zaman içinde tek elde toplanmasıdır. Peki, güçlerin tek elde toplanması neden tehlikeli olsun? Bir güçlü bir devletin, birey ve topluma ne zararı olabilir? Mutlak bir iktidarın insan haklarına ve özgürlüklere olumsuz yönde nasıl bir etkisi olabilir? Yetkileri paylaştırılmış ve kendi içinde görev dağılımı yapılmış olan bir sınırlı otoritenin varlığının kime nasıl bir yararı olabilir? Hiç şüphesiz Montesqueieu’nun sosyal teorisinde bu soruların cevapları fazlasıyla bulunmaktadır. Ancak onun zamanında dile getirdiği çekincelere ve bu çekinceleri haklı çıkaracak çok fazla tarihsel deneyime rastlamak da mümkündür.

Günümüz çağdaş ve demokratik toplumların inşasında; insan hakları, eşitlik, özgürlük, adalet ve evrensel hukukun çok önemli bir yeri bulunduğunu ve “Hukuk Devleti”nin oluşmasında bir iktidar aygıtı olarak devlet gücünün paylaşılmasının önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Montesqueieu dâhil siyaset felsefecilerinin çok haklı olarak dile getirdikleri husus, mutlak iktidarı sınırlandırılmamış bir gücün önüne geçilemeyeceği ve böyle bir gücün mevcudiyetinin en başta bireysel özgürlükler olmak üzere kamusal ve sivil yaşamı ortadan kaldırmaya çalışmasıdır. Zira tarihsel sürecin de bize gösterdiği gibi insanlık zorba ve keyfi otoritelerden çok çekmiştir. Herhangi bir yasa tarafından engellenmediği takdirde her tür iktidarın zaman içinde tahakküme dönüşebileceği, elinde bulundurduğu şiddet tekeliyle ideolojik amaçlarına ya da sınıfsal çıkarlarına göre kullanabileceği potansiyelini taşıdığı bir gerçektir.

Bu gerçekten hareketle çağdaş toplumlar, mutlak bir gücün potansiyel tehlikesini ortadan kaldırmak ve onu kötülüklerin kaynağı olmaktan çıkartmak için yönetim sistemini kendi içinde ayırmak suretiyle güçler dengesini sağlamaya çalışmışlardır. Çünkü devlet, yukarıda da belirtildiği gibi nihayetinde idari yönetimin meşru şiddet tekeliyle elinde bulundurduğu bir tahakküm grubudur (Abélès, 1998: 89). Bu tahakküm grubunun keyfi bir biçimde davranmasını engellemenin dolayısıyla hukuk devletini hâkim kılmanın yolu, güçler ayrılığını uygulanmaktan geçmektedir. Serbest piyasa ekonomisinin yılmaz savunucularından Hayek (1993, akt. Erdoğan, 1999: 33) güçler ayrılığının uygulanabilmesi için de anayasaların gerekliliğine işaret etmiştir.

Hayek’e göre yapılacak anayasada birincisi kuvvetler ayrılığını sağlayacak şekilde kanun-yapma ve hükümet-etme işlevlerinin birbirinden ayrılması ve bu yetkilerin farklı organlara verilmesi gerekir. Bu anlayışın sonucunda oluşacak yasama meclisi, hem özgür bir toplum ve ekonominin temellerini atacak, hem de adil davranışın kurallarını formüle edecek ve geliştirecektir. İkincisi, hükümet edici meclis, anayasa çerçevesinde hükümetin meşru faaliyetleriyle ilgili kuralları koyacaktır. Üçüncüsü de söz konusu yetki bakımından oluşacak uyuşmazlıkları çözmek üzere anayasa mahkemesi olmalıdır. Hayek’in özellikle anayasanın varlığına işaret etmesinin nedeni, yasama ve yürütmenin sınırlarını belirleyen bir taslağın mevcudiyetinin gerekliliğidir. Çünkü anayasalar, herkesi ve her kurumun üstünde duran, genel ilkeleri barındıran yasamayla beraber yürütme ve yargının faaliyet alanlarını ve sınırlarını çizen ama daha da önemlisi devletin bütünlüklü bir biçimde hukuk içerisinde hareket etmesini sağlayan en önemli metindir.

Buraya kadar yapılan tespitlerden ve siyaset teorisyenlerin düşüncelerinden hareketle, çoğulcu ve demokratik bir toplumun en önemli özelliğinin/önceliğinin, öncelikle hukuku olan bir devlete değil, hukukun üstünlüğünün olduğu bir devlete sahip olmak olduğunu söylemek mümkündür. Erdoğan’ın da (1999: 84) belirttiği gibi, tek başına hukuk devleti tanımı, bir toplumun demokratik bir toplum olduğunu göstermez. Önemli olan hukukun üstünlüğünün ve egemenliğinin kabul edildiği bir devletin varlığıdır. Yoksa söz konusu edilen hukuk, herhangi bir hukuk olabilir. Çünkü yaptırım gücüyle desteklenmiş normlar sistemi anlamında her devletin kendine göre bir hukuku vardır. Bu tür devletlerde hukuk, devletin yetkilerini kanun altına almadığı gibi, hak ve adaleti sağlayacak anayasal kurumları da olmayabilir. Dolayısıyla bir hukuk devletinde egemen olması gereken, vatandaşlar için hukuk güvenliği sağlayan ve evrensel standartlarla uyumlu olan bir hukuktur.

Erdoğan (1999: 88-89), hukuk devletinin gereklerini şu yedi başlık altında toplamıştır. Birincisi, güçler ayrılığını temsil eden organların yetki ve sınırlarının açıkça tanımlanmış olması, ikincisi, bireylerin temel haklarının hukuk tarafından güvenceye alınması, üçüncüsü hukuk önünde herkesin eşit olması yani idari mekanizmaları veya kamu otoritesini kullananların hiç kimseye ayrıcalık tanımaması, dördüncüsü, hukuk devletinin temel amacının toplumda barışı ve adaleti sağlamaya çalışmasıdır. Beşincisi, bireysel hak arama yollarının var olması, altıncısı, kazanılmış haklara saygı gösterilmesi ve yedincisi de başta insan hakları evresel beyannameyi olmak üzere uluslararası hukukun kabul gördüğü temel ilkelerin ulusal yargı

tarafında da dikkate alınmasıdır. Dolayısıyla çoğulcu ve demokratik toplum düzeninin temel koşullarından birisini oluşturan hukuk devleti ilkesi; güçler ayrılığının, hukukun üstünlüğünün, yargının bağımsızlığının, bireyin can ve mal güvenliğinin kanunlar tarafından teminat altına alınmasını gerektirir.

2. Muhalefet Partileri: Demokrasinin temel özelliklerinden birisi siyasal örgütlenmeye olanak tanınmasıdır. Kısaca halk tarafından yönetim anlamına gelen ve halkın menfaatleri doğrultusunda hareket eden bir hükümet sisteminin varlığına işaret eden demokrasi, her ne kadar pratikte çoğunluk iradesinin egemenliği demek olsa da, azınlık haklarının da korunduğu bir yönetim biçimine de tekabül eder. Demokrasinin çoğunluk diktatörlüğüne dönüşmesini engelleyen en önemli bariyerlerden birisi hukuktur. Demokratik usullerle başa geçmiş olan her hükümetin iktidarda kalacağı süre bellidir ve iktidar boyunca izleyeceği politikaların sınırları da anayasa tarafından çizilmiştir. Çünkü yasalar, iktidarda olmasalar bile azınlıkların temel hak ve hürriyetlerini teminat altına almıştır.

Demokrasinin temel göstergelerinden birisi halkın kendi kendisini yönetmesine olanak tanıyan seçim sistemlerine sahip olmasıdır. Zira düzenli olarak gerçekleştirilen seçimler, dolaylı veya doğrudan temsili sağlayarak partilerin rekabet içinde mücadele etmesine olanak tanır. Özellikle liberal demokrasilerde seçimler, yönetimin nasıl belirleneceğini, hangi siyasi partinin iktidara geleceğini ve dolayısıyla demokrasinin tam olarak nasıl gerçekleşeceğini sağlayan en önemli araçtır. Genel olarak kamu yönetimi seçimlerle gerçekleşmektedir. Çünkü seçimler, halkın siyasal süreçlere katılımını sağlayan en önemli mekanizmadır. Ancak, tek başına seçimler, demokratik bir toplumun dolayısıyla demokrasinin varlığına delalet etmez. Önemli olan çok partili bir seçim sisteminin varlığı yanında rakip düşüncelerin siyasal olarak örgütlenmesine ve iktidar mücadelesine özgür biçimde katılmasına olanak tanıyan bir yönetim biçiminin bulunmasıdır.

Siyasi partilerin varlığı da, demokrasinin olmazsa olmazlarındadır. Temel hedefi seçimleri kazanarak iktidara gelmek olan partiler, modern politikanın uygulama işleyişinde hayati bir rol oynamaktadır. Nitekim otoriter ve diktatör yönetimlerde siyasal partilere izin verilmediği gibi hükümeti eleştirmeye yönelik her tür örgütlenme veya eyleme de tahammül gösterilmez. Siyasal partilerin temel işlevleri arasında; politik süreci demokratikleştirme, toplumsal hedeflerin ve devlet siyasasının belirlenmesini sağlama, farklı toplumsal kesimlerin çıkarlarını örgütlenme ve onları dile getirme, belirli düşünce biçimlerini ve ideolojileri meşrulaştırma, seçmenlerin sosyalleşmesi ve hareketliliğini sağlama ve yönetim süreçlerinin ve kurumsal ilişkilerin organizasyonunu gerçekleştirme sayılabilir (Heywood, 2014:343).

Siyasal partilerin bu işlevleri yanında hükümet ile toplum, devlet ile birey arasında aracı bir rol oynamak suretiyle hükümetin denetlenmesini ve yasalar içinde hareket etmesini sağlaması da eklenebilir. Çünkü siyasi partilerden muhalefet partilerinin temel amacı, iktidarı ele geçirmek veya en azından ona ortak olmak olduğu için iktidarı sürekli takip etmeye, ülke ve toplum sorunlarını parlamentoya taşımaya çalışır (Öztek, 2003: 73). Yönetimde oluşan zafiyetleri, yasa ihlallerini, kamu vicdanını yaralayan ve kamu çıkarını gözetmeyen politik yaklaşımları sürekli gündemde tutmak dolayısıyla hükümeti kontrol etmek muhalefet partilerinin temel vazifeleri arasındadır. Dolayısıyla demokrasini kuralları ve kurumlarıyla tam olarak işleyebilmesi siyasal partilerin sadece var olmalarıyla değil, aynı zamanda söz konusu partilerin muhalefet yapabilme, iktidarı eleştirebilme ve yanlışları korkmadan dile getirebilme özgürlüğüne sahip olmasıyla mümkündür.

Demokrasilerde, vatandaşların kendilerini temsil edecek partilere katılmaya, üye olmaya ve eylemlerde bulunmaya, aynı şekilde siyasal açıdan örgütlenerek mevcut hükümete alternatif oluşturmaya çalışırlar. Bu anlamda siyasi partilerin olmadığı bir yönetim nasıl ki demokratik değilse, aynı zamanda halkın kendi kendisini yönetmesi de mümkün değildir. Ayrıca siyasal faaliyetlerin belirli partiler aracılığıyla gerçekleşmediği durumlarda, mevcut hükümetin yasalar içinde hareket etmesi de beklenemez. Zira çoğulcu ve demokratik yönetimlerde hükümet, seçim sonuçlarından başarıyla çıkan bir partinin belirli bir zaman diliminde iktidara gelir. Ancak bu durum, hükümetin sınırsız bir yetkiye sahip olduğu ya da istediği kadar iktidarda kalacağı anlamına gelmemektedir.

Muhalefet partileri, demokrasinin bir gereğidir. Nasıl ki, demokratik bir toplumu ayakta tutan temel parametrelerden birisi hukuk devletinin varlığı ise, aynı şekilde muhalefet partilerinin varlığı da demokrasinin olmazıdır. Tıpkı anayasal sistemlerde olduğu gibi muhalefet partileri de aslında iktidarın gücü eline geçirmesini ve bunu keyfi bir biçimde kullanmasını engelleyen en önemli mekanizmalardan birisidir. Aynı şekilde hükümetin, halkın kendisine verdiği yönetim yetkisini kötüye kullanmasını, ya da kamu imkanlarını belirli kesimler için kullanmasını engellediği gibi yasaların işlenmesini, azınlıkların haklarını savunulmasını da sağlamaktadır. Hükümetler, özellikle de ana muhalefet partisinin sürekli markajından kurtulamadığı için politikalarında daha özenli davranmaya, toplumda adalet duygusunu

zedeyecek adımlardan kaçınmaya ve herkese eşit mesafede durmak suretiyle sosyal barışı sağlamaya çalışacaktır.

Sürekli siyasi iktidarı denetlemek suretiyle demokratik işleyişin gerçekleşmesini sağlayan muhalefet partileri, hem özgürlükçü bir yönetim sisteminin oluşmasına katkı sunmakta, hem de siyasetin tekelleşmesini, antidemokratik uygulamalara kapı aralayan politik tutumların oluşmasını da engellemektedir. Çünkü hükümetler, kendilerine karşı alternatif bir partinin var olduğunu bildikleri sürece iktidarda kalmak için daha az hata yapmaya, toplumsal sorunlar karşısında daha az sessiz kalmaya dolayısıyla gece gündüz daha çok çaba göstermek zorunda kalacaklardır. Rekabete dayalı seçim sistemlerinde bütün partilerin öncelikli hedefi, hükümete gelmek olduğu için de her parti bir hizmet yarışı içine girecektir. Dolayısıyla siyasal partiler, kendi seçmelerinin özlemlerini, tercihlerini ve taleplerini gerçekleştirmek için kendi aralarında sıkı bir yarışa gireceklerdir.

Çoğulcu ve demokratik bir toplum düzeninin varlığı için muhalefet partileri ne kadar önemliyse, bu partilerin başta kendi iç işleyişinden başlamak üzere demokratik teamüller çerçevesinde hareket etmeleri de o derece önemlidir. Zira en başta parti içi demokrasinin olmadığı siyasal partilerin iktidara gelmeleri de çok fazla bir şey ifade etmeyecektir. Demokrasi kültürünün ve demokratik geleneklerin yerleşmediği toplumlarda bir sürü siyasal partiye rastlamak mümkündür. Ancak söz konusu partilerin şeklen var olduklarını, lider sultanı altında hareket ettiklerini ve dolayısıyla yönetim sisteminin otoriter olmasında rol oynadıkları bilinmektedir. Bugün birçok Ortadoğu ülkesinde çok partili sistem var olmasına karşın, halen ülkeleri ya krallar ya da despotik rejimler tarafından yönetilmektedirler.

Dolayısıyla demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez örgütlenmeleri olarak karşımıza çıkan siyasal partiler özellikle de muhalefet partileri, toplumsal açıdan çok önemli fonksiyonları yerine getirmektedir. Bu fonksiyonları kendi içinde ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi muhalefet partileri demokrasinin bir gereği olarak bireylerin, seçmenlerin iradelerini temsil ederler ve ülke sorunlarını gündemde tutmak suretiyle kamuoyunu bilgilendirmeye çalışırlar İkincisi, potansiyel iktidar adayı olarak hükümetin politikalarını denetlemek suretiyle iktidarın, gücü, yasalar çerçevesinde kullanmasını sağlarlar.

3. Bağımsız Medya : Hiç şüphesiz ki kitle iletişim araçlarının günlük yaşamımızdaki yeri ve önemi tartışılmaz. Aynı şekilde iletişim araçlarının sosyal, kültürel, entelektüel ve toplumsal meşguliyetlerimizin şekillenmesinde çok önemli bir yer edindiğini de söylemek mümkün (Postman, 2000:18). Özellikle de medyanın küresel bir iktidar odağı haline geldiği günümüz dünyasında, basın, siyaset ve demokrasi arasındaki ilişkinin her geçen gün daha fazla karmaşıklaştığını, iletişim araçlarının günlük yaşam sosyolojimizi, tutum ve düşüncelerimizi, söylem ve ideolojimizi belirleyen en önemli enstrümanlardan biri olmaya başladığını söyleyebiliriz. Çünkü medya, kendine ait bir güç alanı oluşturmak suretiyle toplumda düşünce ve kanaat oluşturma noktasında çok önemli bir rol oynamaktadır.

İlk ortaya çıktığında kamu hizmeti sunmayı amaçlayan ve temelde toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. sorunları ortaya koymak, onları gündeme taşımak ve gündemde tutmak suretiyle iktidar mekanizması üzerinde baskı oluşturmayı, devlet erkinin yanlış politikalarını ve keyfi uygulamalarını ve çoğulcu demokratik bir toplumun oluşmasına katkı sunmayı hedefleyen medya araçları, zaman içinde söz konusu amaçtan uzaklaşarak kendi başına bir güç olma yolunda politikleştiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında nasıl ki, demokratik toplumlar için esas olan hukukun kendisi değil, hukukun üstünlüğü ise, aynı şekilde bu toplumlarda medyanın tek başına var olması değil, bağımsız medyanın var olmasının önemli olduğunu belirtmek gerekir.

Çünkü bir ülkede tıpkı bağımsız mahkemeler gibi bağımsız medya olduğunda, ancak o ülkede demokrasiden söz edilebilir. Bu gerçeği iyi bilen siyasal iktidarlar, tarih boyunca bilgiye erişilmesini, düşüncelerin özgürce ifade edilmesini veya var olan bilgilerin başkalarıyla paylaşılmasını denetlemekten, hatta kimi zaman bilgiye ulaşmayı engellemek için sansür koymaktan çekinmemişlerdir. Onun için basın özgürlüğünün sağlanması ve basına yönelik kısıtlayıcı yasaların kaldırılması için bağımsız medya kurumları sürekli bir mücadele içine girmiştir. Zira özgür bir basın, bürokrasinin, yargının, yasamanın ve yürütmenin sunduğu hizmetlerin yasalar çerçevesinde yapılıp yapılmadığını izler, denetler ve bunları kamuoyuyla paylaşır.

Demokratik ve çoğulcu toplumlarda başta siyasal iktidar olmak üzere tüm kamu kurumları, şeffaf, denetlenebilir ve hesap verebilir ilkesi çerçevesinde hizmet sunmak zorundadırlar. Medya ise, kamu hizmeti yayıncılığı çerçevesinde hareket ederek, kamu gücünü kendi çıkarı için kullananları ifşa etmeye çalışır. Burada önemli olan medyanın haber ve bilgiyi yansız ve tarafsız bir biçimde sunmasıdır. Aksi durumda tekelleşmiş veya politikleşmiş bir medyanın bağımsız yayıncılık yapması mümkün değildir. Nitekim günümüzde başta televizyon ve gazete olmak üzere kitap, dergi ve sinema gibi basın yayın araçlarına sahip büyük şirketler, yayıncılık faaliyetlerinde adeta tekel konuma gelmişlerdir. Örneğin Britanya'da üç kişi -

Maxwell, Murdoch ve Stevens- pazar günü yayınlanan gazete satışlarının %82'sini, diğer günlerde ise %73'ünü elinde bulundurmaktadır (Keane, 1999:82).

Günümüz dünyasında özellikle neoliberal politikaların uygulanmasıyla diğer bir çok sektör gibi medya sektörü de özelleşmiştir. Pazar rekabetinin söz konusu olduğu bu sektörde tekelleşme yaşandığı için basın özgürlüğünden söz etmek mümkün değildir. Nasıl ki bir zamanlar medya, devlet tarafından denetlendiği ve sansüre uğradığı için eleştirilmişse, günümüzde de medyanın tekel bir konumda bulunması eleştirilmektedir. İster kamunun, isterse özelin elinde olsun fark etmez, eğer medya, amacı dışına çıkarak belirli güçlerin çıkarları doğrultusunda yayın yapıyor veya yapmaya başlamışsa, işte orada sorun başlamış demektir. Özellikle medya patronlarının iktidarla olan yakın ilişkileri düşünüldüğünde bağımsız bir medya gerçekliğinden söz etmek güçleşmektedir.

Siyasetin medyayı kontrol etmesi aynı şekilde medyanın iktidara yakın durması, kamu hizmeti yayıncılığının yapılmasını engellediği gibi, bu durum, bireylerin ifade özgürlüğünü de tehdit etmektedir. Çünkü, vatandaşların kendi düşüncelerini kamuoyuyla paylaşma hakkı olduğu gibi medyanın da bu düşünceleri yayınlama sorumluluğu bulunmaktadır. Kimin ne kadar ve nasıl bir bilgiye/habere ihtiyacı olduğunu, ya da bir bilginin/haberin nasıl verilmesi gerektiğini medya şirketleri belirliyorsa orada ne sağlıklı bir iletişim, ne de insanların medyaya olan güvenleri söz konusu olabilir. Maalesef bugün başta Batı toplumları olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde bağımsız ve özgür yayıncılık yapan bir medya söz konusu değil. Bu durumun bir çok nedeni olabilir.

Örneğin birçok gazete, dergi veya televizyon kanalları ayakta kalabilmek için reklama ihtiyaç duymaktadırlar. Reklam pastasının dağıtımında kamu gücünü elinde bulunduran hükümetlerin çok önemli bir rolü bulunmaktadır. Çoğu zaman hükümetler, reklam silahını kullanarak medyanın tarafsız haber yapmasını engellediği gibi, kimi zaman medya şirketleri de kendi çıkarları için hükümetin yanlışlarını görmezden gelmektedir. Aslında bu çıkar ilişkisini sürdürmeye dönük her tür girişim, demokrasinin sağlıklı bir biçimde işlenmesini engellediği gibi, gerçeklerin kamuoyundan saklanılmasına da yol açmaktadır. Oysa demokrasi ve kamu hizmeti sunan bağımsız medya, siyasal erkin yasalar içinde hareket etmesini sağlayarak, iktidarın keyfi biçimde davranmasını engellemeye çalışmalıdır. Dolayısıyla bağımsız medyanın, çoğulcu ve demokratik bir toplumsal düzenin oluşmasında çok önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür.

4. Sivil Toplum Örgütlenmesi : Siyaset literatüründe çoğunlukla devlet karşıtlığı olarak tanımlanan ya da özel alan içinde değerlendirilen sivil toplum olgusu, toplumsal yapının en önemli bileşenidir. Tarih boyunca devletin hegemonyasına karşı çıkan gruplar, sınıflar daha özerk bir kamusal yaşamın oluşması için mücadele etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında bir toplumda demokrasinin en önemli göstergesinin, insanların sivil alanda özgürce örgütlenebilmesi ve farklı çıkar gruplarının kendilerini ifade edilmesi olduğu söylenebilir. Nitekim sivil toplumun gelişkin olduğu toplumlarda devletin egemenlik alanı görece daha dardır. Çünkü bu tür toplumlarda sivil inisiyatif hakim olduğu için devletin yapmaya çalıştığı birçok hizmeti sivil organizasyonlar tarafından yapılmaktadır.

Bir toplumda sivil toplumun gelişmesinin üç önemli koşulu olduğu söylenebilir. Birincisi farklılaşma, ikincisi örgütlenme ve üçüncüsü de otonomleşmedir. Diğer bir deyişle sivil toplumun gelişebilmesi için öncelikle toplum içinde yer alan farklı dinsel, mezhepsel, etnik veya sınıfsal grupların varlığının kabul edilmesi ve söz konusu kesimlerin farklılıklarıyla sadece özel alanda değil, kamusal alanda da kendilerini gerçekleştirebilmesi gerekir. İkincisi her türlü farklı oluşumların siyasal yaşama katılabilmeleri ve politika yapabilmeleri, yönetime talip olma ve bu amaçla yasalar içinde örgütlenebilmeleri gerekir. Üçüncüsü de, farklı sosyal grupların, kimliklerin veya kategorilerin devlet karşısında bir "otonom" statüye sahip olmaları gerekir (Çaha, 2000:307-308). Bu üç temel koşulun gerçekleştiği toplumlarda, ancak sivil toplum ve demokrasi beraber gelişebilir.

Sivil toplum, devletin tümüyle reddedildiği ya da devletin yetki alanının tümüyle ortadan kaldırıldığı bir toplum demek değildir. Aksine meşru şiddet tekelini elinde bulunduran devlet örgütlenmesi, toplumlar açısından bir gerekliliktir. Burada söz konusu olan devlet ile sivil, kamu ile özel alan arasındaki sınırın nerede başladığı ve bittiğidir. Sivil toplum, çıkar gütmeyen ve temelde insanların bir araya gelerek belli bir amaç için örgütlendiği özerk yapılardır (Sarıbay, 1997:91) ve bu yapılar temelde kamusal yaşamın ayrılmaz parçalarıdır. Hükümet dışı organizasyonlar (non-governmental organizations) olarak da kabul edilen bu oluşum, her şeyden önce devletten, kamu kurumlarından, siyasi partilerden bağımsız ve ticari çıkar gözetmeyen gruplarıdır.

Sivil toplum, devlet ve piyasa dışında kaldığı için toplumsal ve kamusal hizmet üretmeleriyle öne çıkmaktadır. Sivil toplumdan kasıt, devlet karşısında özerk bir toplumun varlığıdır. Diğer bir deyişle siyasi otoritenin etkisinden uzak ve aynı zamanda kar gütmeyen bir yapının var olmasıdır. Bu yapı içinde yer alan insanlar, kendi aralarında örgütlenebilmekte ve devletin yetki alanına giren birçok konuda sosyal hizmet

sunabilmektedirler. Yurttaşların özgür girişimleriyle oluşmuş yapılar olarak sivil toplum örgütlenmesi, demokrasinin gelişmesi açısından da son derece önemlidir. Zira sivil toplum örgütlenmesi sayesinde insanlar, kamusal alanda özgür bir biçimde kendilerini ifade etmekte, belli amaçlar için bir araya gelerek örgütlenmekte başta eğitim ve sağlık olmak üzere çevre, enerji, gençlik gibi konularda destekleyici hizmetler sunabilmektedir. Dolayısıyla sivil toplum örgütlenmesinin gelişkin olduğu toplumlarda bireylerin ifade, örgütlenme ve girişim özgürlüğü oluşabilmektedir. Nitekim Batı toplumlarında bireyler, aynı anda birden çok farklı sivil toplum örgütüne üye olabilmekte ve bu örgütlerde etkin bir biçimde katılabilmektedir.

Demokrasi açısından bakıldığında sivil toplum kuruluşları aynı zamanda iktidar üzerinde bir baskı unsuru da olabilmektedir. Özellikle kamuoyu oluşturma, hükümet tarafından izlenen bazı politikaları eleştirme, yanlış bazı uygulamaları değiştirme veya toplumsal talepleri siyasete yansıtma gibi işlevleri de söz konusu olabilmektedir. Sivil toplum örgütleri, yine hükümet tarafından ihmal edilen belirli konuları veya azınlıkların taleplerini dillendirme, kampanyalar yapmak suretiyle hükümetin bazı konulara dikkatini çekme gibi faaliyetleriyle de öne çıkan demokratik kitle örgütleridir. Başta sendikalar ve meslek grupları olmak üzere üyelerinin çıkarlarını savunmak adına bir araya gelen bu kitle hareketleri, demokrasinin en temel ilkesi olan örgütlenme özgürlüğü işlevini yapmaktadır.

Sonuç

Çoğulcu ve demokratik toplum düzeninin temel koşullarını dört başlık -hukuk devleti, muhalefet partileri, bağımsız medya ve sivil toplum örgütlenmesi-altında toplamak mümkündür. Hiç şüphesiz ki demokrasinin olmazsa olması hukuk devletidir. Zira hukukun üstünlüğünün olmadığı toplumlarda yönetim(ler) genellikle otoriter olabilmektedir. İktidarın keyfi uygulamalarının söz konusu olduğu bu toplumlarda bireysel özgürlükler, ancak hukuk devletinin varlığıyla mümkün olabilir. Her ne kadar hukukun hâkimiyeti prensibi çoğunlukla yasama veya yürütme erki tarafından kısıtlanmaya çalışılsa da, kuvvetler ayrılığının cari olduğu düzenlerde demokrasi ağır aksak da olsa işleyebilmektedir. Günümüz demokrasilerinin bu anlamda önemli merhaleler katettiği söylenebilir.

Hukuk devletinin temel amacı, siyasal erkin ve onun sahip olduğu gücün keyfi biçimde kullanımının önüne geçmektir. Onun için siyasal iktidarlar, keyfi gücün yaratacağı tehlikeyi en aza indirmek veya güç sarhoşluğuna düşmemek için yetki kullanımını anayasal çerçevede sınırlandırmaya çalışmışlardır. Bu anlamda bir ilke veya ideal olarak hukuk devletinin en önemli özelliğinin, hukukun üstünlüğünü esas alan bir yönetim biçimini yaratmak olduğu söylenebilir. Zira hukuk devleti (the rule of law) hukuku esas alan bir yönetim biçimidir. Ancak kimi zaman hukuk sistemi ve yargı mevcut iktidarın çıkarlarını koruyan ideolojik bir aygıtta da dönüşebilir veya egemen sınıfın hakimiyetini meşrulaştırmada ideolojik bir işlev de yüklenebilir. Dolayısıyla keyfiliğin yerine kuralların egemen olması ilkesi üzerinde temellenen hukuk devleti, demokratik bir toplum düzeninin en önemli koşulu olarak görülmelidir.

Demokratik ve çoğulcu siyasetin en önemli özelliklerinden birisi de, çok partili seçim sistemi yanında çok partili yaşamın da var olmasıdır. İleri demokrasilerde muhalefet partileri, demokratik yaşamın ayrılmaz parçalarıdır. Zira tıpkı hukukun üstünlüğü ilkesinde olduğu gibi iktidarı frenleyecek veya keyfi davranmasına mani olacak en önemli toplumsal baskı mekanizmalarından birisi de muhalefet partileridir. Özellikle ana muhalefet partisi, hükümetin uygulamalarını takip ederek, yanlış politikaları eleştirmek suretiyle siyasette dengeleyici bir rol almaktadır. Demokratik toplum düzeni için bağımsız bir medyanın ve aşkın devlet anlayışına karşı sivil toplum örgütlenmesinin varlığı da gereklidir. Hem bağımsız medya, hem de sivil toplum örgütlenmesi, kamuoyu oluşturma ve kamuoyunu aydınlatma görevini üstlenerek demokratik bir düzenin oluşmasına katkı sunmaktalar.

KAYNAKÇA

- Abélès, M. (1998). *Devletin Antropolojisi*. (Çev. N.Ökten), İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Aristoteles. (1999). *Politika*. (Çev. M.Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cranston, M. (1997). John Locke ve Rızaya Dayalı Hükümet. *Siyasi Düşünceler Tarihi*, (Çev. A.Y.Aydoğan vd.), İstanbul: Şule Yayınları.
- Çaha, Ö. (2000). *Aşkın Devletten Sivil Toplumla*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- De Jouvenal, B. (1995). Jean Jacques Rousseau. *Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri*, (Çev. N. Muallimoğlu), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Dunn, J. (2017). *Halkın Özgürlüğü*. (Çev. A.E.Pilgir), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Erdoğan, M. (1999). *Anayasal Demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güriz, A. (1985). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, aktaran, YAYLA, A. (2002). *Liberalizm*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2014). *Siyaset*. (Çev. B.B. Özipek vd), Ankara: Adres Yayınları.
- Hobbes, T. (2016). *Leviathan*. (Çev. S.Lin), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keane, J. (1999). *Medya ve Demokrasi*. (Çev. H.Şahin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Locke, J. (2016). *Hükümet Üzerine Bir İnceleme*. (Çev. F.Bakırcı), İstanbul: İmaj Yayıncılık.

- Morris, G.C. (1997). Montesquieu ve Siyasi Tecrübenin Çeřitleri. *Siyasi Düşünceler Tarihi*, (Çev. A.Y.Aydoğan vd.), İstanbul: Şule Yayınları.
- Öztekin, A. (2003). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Peters, R. (1995). John Locke (1632-1704). *Batı Düşüncesinde Siyaset Felsefeleri*, (Çev. N. Muallimoğlu), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Postman, N. (2000). *Televizyon Öldüren Eğlence*. (Çev.O.Akınhay). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sarıbay, A.Y. (1997). *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam*. Ankara: Vadi Yayınları.